ئاماژە:

لە بەشێك لە مێژووی ئەوروپادا، بیرۆكە و رووداوگەلی تایبەت بە نیسبەت ژیانی چاكتر و شاری خەونەكانەوە گەڵاڵە كراوە، كە دەربڕی ژیانی ئارمانجی بنەما و لایەنەكانی كۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابوورییەكانی ئەم شارەیە. بارودۆخی ئاڵۆزكاوی كۆمەڵایەتی، كێشمەكێشی سیاسی و هەژاری ئابووری لە دەركەوتنی ئەم بیرۆكانەدا دەوری هەبووە. یەكەم جار شاری چاكان لەسەر دەستی ئەفلاتۆن لە كتێبی كۆماردا گەڵاڵە كرا، دوای ئەوەش نوسەران و بیرمەندان بە لەبەرچاوگرتنی ئەزموون و دۆخی كۆمەڵگەی خۆیان، شاری خەونەكان و شاری چاكانیان بە شێوازی جیاواز گەڵاڵە كرد. یەكێك لە گرنگترینی ئەم بیرۆكانە، نامیلكەی یوتۆپیای تۆماس مۆرە.

تۆماس مۆر یەكێك لە بەناوبانگترین نوسەرانی سەدەی شانزەیە، كە لەگەڵ بەكارهێنانی وشەگەلی تازە لەم نامیلكەیەدا، زمانە ئەوروپییەكانی دەوڵەمەندتر كرد. هەرچەندە نوسەرە جیاوازەكانی ئاماژەیان بە ناوی شاری خەونەكان داوە، بەڵام وشەی «یوتۆپی» و سەرجەم ئەو وشانەی لەم وشەیەوە داتاشران، تۆماس مۆر بە بیر دێنێتەوە. ئەو لە كتێبەكەیدا، هەلومەرج، دۆخ و پێگە خوازراوەكانی خۆی بۆكۆمەڵگایەك دەردەبڕێت.

یوتۆپیای مۆر

یوتۆپیا بە شیكردنەوەی ژیانی كۆمەڵایەتی بەریتانیای سەدەی شانزە دەستپێدەكات، بارودۆخ و رووداوە گرنگەكانی ئەم سەردەمە وەسف دەكات، باسی ئەو كێشە كۆمەڵایەتی و سیاسییانە دەكات كە روبەڕووی خەڵكی ئەو سەردەمە بۆتەوە، دواتریش كۆمەڵگای ئارمانی و یوتۆپیای خوازراو گەڵاڵە دەكات.

پوختەی هزری تۆماس مۆر لە كتێبەكەیدا ئەمەیە، كە ناكرێ كۆمەڵگا لە رێگەی دانانی یاسای باش، چاكسازی بكرێت، چونكە سەرەڕای هەبوونی یاسای باش، دیسان كێشە و ئاڵۆزییەكان هەر دەبن. بۆیە دەبێ بەر لەوەی خەریكی نوسینی یاسای باش بۆ چاككردنی كۆمەڵگا بن، دەبێ هۆكاری رووداونی كێشەكان بدۆزێتەوە، بۆ نمونە بۆچی دزی دەكرێت بۆ دەربڕینی ئایدیاكەی كتێبێك بە ناوی «یوتۆپیا» دەنوسێت و لە دوو بەشی جیاوازدا سەرەتا دۆخی كۆمەڵگای بەریتانیا شیدەكاتەوە، دواتر لە بەشی دووەمدا تایبەتمەندییەكانی كۆمەڵگەی خەونەكان دادەڕێژێت و وێنا دەكات.

ئەو چیرۆكەكەی بەم شێوە دەستپێدەكات، كە كەسێكی بەریتانی بە سواری گەمییەك لە دەریادا ون دەبێت. ئەم كەسە دەگاتە دوورگەیەك كە لەوێدا سەرجەم كاروبارەكان زۆر دڵخوازە و خەڵك هەست بە بەختەوەری دەكەن؛ چونكە بەڕای ئەو لەم دوورگە ئارمانییەدا، خەڵك لە رۆژدا شەش كاتژمێر كار دەكەن و بەرهەمەكانیان كۆ دەكرێتەوە و ئەنبار دەكرێت و كەسەكان بەپێی پێداویستییەكانیان ئەم بەرەم و كاڵایانە بەكار دێنن.

یاسای بنەڕەتی دوورگەكە، مولْكداری تایبەت پووچەڵ دەكاتەوە و خاوەندارێتی دەخاتە دەستی دەوڵەت كاربەدەستانی دەوڵەتیش لە لایەن خەڵكەوە هەڵدەبژێردرێن. بەم شێوەیە كە هەر سی خێزان كەسێك وەك نوێنەر و بەناوی «فیلارك» (ریش سپی) هەڵدەبژێرن. دوای دە فیلارك لە ناوخۆیاندا كەسێك هەڵدەبژێرن و ئەم رەوتە بەردەوامە تاوەكو لە كۆتاییدا چوار كەس هەڵدەبژێرن. خەڵكی ئەم كۆمەڵگایە یەكێك لەو چوار كەسە بە پاشا هەڵدەبژێرن و ئەویش بە درێژایی تەمەنی پاشایە مەگەر لە یاسا سەرپێچی بكات.

تۆماس مۆر ئایینی دوورگەكە بە ئایینێكی عەقڵی لە جۆری دێئیزم (deism) پێناسە دەكات؛ لە روانگەی مۆرەوە دوو ئایین هەیە؛ یەكیان ئایینی تێئیزم (theism) و ئەوی دی دێئیزم، بۆ زانیاری ئەم دوو وێنایە لە ئایین دەبێ بزانین كە بەپێی بیرۆكە كلاسیكەكان؛ سەرجەم ئایینەكان لەسەر بنەمای سروشن (وەحی) بەم مانایە كە تاكەڕێگەیە بۆ ناسینی خواوەند.

پوختەی هزری تۆماس مۆر لە كتێبەكەیدا ئەمەیە، كە ناكرێ كۆمەڵگا لە رێگەی دانانی یاسای باش، چاكسازی بكرێت، چونكە سەرەڕای هەبوونی یاسای باش، دیسان كێشە و ئاڵۆزییەكان هەر دەبن. بۆیە دەبێ بەر لەوەی خەریكی نوسینی یاسای باش بۆ چاككردنی كۆمەڵگا بن، دەبێ هۆكاری رووداونی كێشەكان بدۆزرێتەوە

لە یوتۆپیادا خێزانی خاوەن منداڵی زۆر بەپێی یاسای دوورگە، منداڵەکانی دەداتە ئەو خێزانانەی منداڵیان نابێت تاوەکو باشتر و راستر پەروەردە بکرێن، هەروەها دراو بە دەست خەڵکەوە نییە، بەڵکو بە دەستی دەوڵەتەوەیە بۆ ئەوەی لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بەکاری بهێنێت. بە کورتی تۆماس مۆر بۆ چارەسەرکردنی ئازار و ئاڵۆزییەکانی کۆمەڵگا پێشنیاری یاسای باش نەکات، بەڵکو هۆکارەکان لە ئازارەکاندا دەدۆزرێتەوە. بەرای ئەو سەرجەم ئازار و ئاڵۆزییەکانی کۆمەڵگا لە موڵکداری تایبەتەوە سەرچاوە دەگرێت، کە دەبێتە هۆی ناهاوسەنگی لە کۆمەڵگادا. بۆیە دامەزراندنی دادپەروەری وەك هەقی لە کۆمەڵگادا بە هۆی لەناوبردن یان لانیکەم بچووککردنەوەی موڵکداری تایبەتەوە روودەدات.

بڵاوبوونەوەی ئەم جۆرە ئایدیانە بووە هۆی ئەوەی هەندێك بزاڤ بۆ جێبەجێ کردنی ئەم ئایدیایانە بکەونە جووڵە، بۆ نموونە بزاڤی جوتیارانی ئەڵمانیا. نامیلکەی یوتۆپیا و بیرۆکەکانی تۆماس مۆر لەدوای خۆی کاریگەری لەسەر دامەزراندنی بزاڤ و هزری نوێ هەبووە.

کاریگەرییەکانی یوتۆپیا و بیرۆکەکانی مۆر «کامپانێلا»

یەکێك لەو کەسانەی کاریگەری لە بیرۆکەکانی تۆماس مۆر وەرگرتووە کامپانێلای ئیتالییە. ئەم پیاوە کتێبێکی بە ناوی «شاری هەتاو» بڵاوکردەوە، کە کەم تا زۆر روونوسێکی یوتۆپیایە، کە تێیدا فەرمانڕەوا لە نێوان زاناترین کەسەکانی کۆمەڵگا هەڵدەبژێرێت و بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکانی پێشنیار دەکات، کە سێ وەزارەت لەژێر ناوی وەزارەتی پاراستن (هێز)، وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی و خێزان (عەشق) و وەزارەتی پەروەردە (عەقڵ) دامەزرێت. هەرچەندە ئەو لەلایەن کڵێساوە بە مولحید تاوانبار کرا، بەڵام دواتر نوسراوەکانی کاریگەری جیاواز و شایانی لەسەر هزری بەریتانییەکان دانا.

یەکسانیخوازان

ئەندێشەکانی کامپانێلا کاریگەرییەکی شایانی لەسەر بزاڤی یەکسانخوازەکان دانا. ئەو بزاڤە یەکسانی و یەکسانکردنی مرۆڤەکان، لەبەرامبەر یاسای بنەڕەتیدا بە ئەرکی خۆیان دەزانی. مەبەست لە یەکسانی و بەرابەری، یەکسانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و داد نەك یەکسانی ئابووری. ئەوان رایان وابوو کە دەتوانرێ کۆمەڵگای دڵخواز لە رێگەی دانانی یاسای باشەوە، دامەزرێت. بنەمای حکومەت، رازیبوونی خەڵکە و حکومەتەکانی رەوایی خۆیان لە رازیبوون و ویستی خەڵکەوە بەدەستدەهێنن. مافی کەسێتی و سروشتی تاکەکان لە مافی نیشتیمانەوە سەرچاوە دەگرێت و دەبێ دەوڵەتەکان رێزی لێبگرن. دەوڵەتەکان مافی دەستێوەردانی کاروباری تایبەتی تاکەکانیان نییە.

دەرکەوتنی ئەم بزاڤە هاوکات بوو لەگەڵ قەیرانی سەرۆکایەتی و شەڕی دەسەڵات لە نێوان کرامۆڵی سەرۆکی دەستووریخوازی هێزە سەربازییەکانی پەرلەمان لەگەڵ پاشادا. دوای ئەوەی کرامۆڵ سەرکەوتنی بەدەستهێنا، ئەم بزاڤە تازە تێگەیشت کە شەڕی سەرەکی لەسەر دەسەڵاتە و بە قازانجی گشت خەڵك نییە. هەربۆیەش زۆربەی ئەندامانی ئەم بزاڤە کە لە سەرباز و چینی هەژار پێکدەهاتن، لە دژی ئەفسەر و فەرماندەکانیان کە چینی خانەدان و دەوڵەمەند بوون، سەریانهەڵدا و جۆرێك ئەنجومەنیان لەژێر ناوی «ئەنجومەنی سەربازی» دامەزراند تاوەکوو هاوکات لەگەڵ بەڕێوەبردنی سوپا، فەرماندەییش بگرنەدەست. ئەوان جەختیان لە عەقڵگەرایی دەکردەوە و سەرچاوە و رەوایی حکومەتەکانیان بە بەرهەمی عەقڵ و هزری مرۆڤی هەژمار دەکرا. لەسەر ئەم بنەمایەش، پۆلێنبەندی چینایەتی بێ‌بنەمایە، چونکە ئەگەر عەقڵ بنەما و بنچینە بێت، کەواتە جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان بەرهەمی هزری مرۆڤ نییە، بەڵکو بەرهەم و دروستکراوی کۆمەڵگایە.

هەڵکۆڵەران

بزاڤی هەڵکۆڵەران لە گروپی یەکسانیخوازان جیابووە. ئەمان بە پێچەوانەی یەکسانیخوازان، یەکسانی مرۆڤەکانیان لەیەکسانی ئابووریدا دەدیت، بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە یەکسانیخوازەکان لە بواری هزری و لە رێگەی سەقامگیری مافەکانی تاکدا کاریگەرییەکی سەیریان لە بەریتانیادا بەجێهێشت. لەم نێوەندەدا دەوری فرانسیس بیکۆنی وەزیری شارلی یەکەم لە بواری ئەندێشەدا کاریگەرییەکی زۆری هەبووە، چونکە ئەو یەکێك لە یەکەمین کەسەکانە کە شێوازی ئیستیقرا (deducation) یان ئەزموونی (Emprial) لە بەرامبەر شێوازی سوننەتیدا هەڵبژارد. لە روانگەی بیکەنەوە، زانست دەبێ کاریگەری و ئاسەواری ئەزموونی لە کۆمەڵگادا هەبێت و تاکە ئەرکی زانست، تێگەیشتنی تایبەتی و راهێنانی تاك نییە. لە کاتێکدا کە خەڵك لە کۆندا، قازانجی زانستیان بۆ خۆیان بە مسۆگەر دەزانی.

فایلی

لودویگ فیورباخ

Ludwig Feuerbach